

Önkritikus történettudomány

A történész, amikor íróasztal mellől felállva mai társadalmi közgondolkodást veszi szemügyre, hajlamos pesszimizmussal szemlélni saját tudományágának jövőjét századunk sebesen változó világában. Látja a környezet technicizálódását, hallja a filozófusoktól vagy az állami-gazdasági adminisztráció képviselőitől a követelést: a technikai-természettudományos ismeretek mind nagyobb súlyra juttatását a korszerű műveltségi anyagban, s ezeknek mintegy következményeként is látja saját foglalatossága és a technikai, természettudományos szakágazatok közötti mind erősebb presztízs-különbséget. Vagy belebocsátkozik azokba a vitákba, amelyek már mintegy azonosítják a tudományt a természettudományokkal, s keresi saját tudományágának specifikumait, vagy támadva védekezve hivatkozik az emberiség nagy gondolkodóinak megállapításaira a történetiség fontosságáról, vagy visszahúzódva a kiépített intézményrendszerek védeltségébe, látszatra nyugodtan merül el a régmúlt dolgaiba. Még sincs olyan közöttünk, aki komolyan véve hivatását, ne gondolkodott volna el a diszciplínája helyéről a tudományok rendszerében, s mindenek előtt a mai világmegformálásban.

I.

A tudományok történetét áttekintve kétségtelen, hogy a XX. század a természettudomány, a technika százada. A köznapi gondolkodás előtt is, egyszerűen tapasztalatok alapján evidenciának tűnhet ez. A nagy fizikai, ugyanígy a kémiai felfedezések alkalmazott eredményeit a mindennapok embere testet ölteni látja *legsúlyosabb* technikai környezetében. Ha nem is tud például Max Planck. Albert Einstein tevékenységéről, de azt tudja, hogy az úrrakéták fellövése, a világűr kutatás az elméleti fizika nélkül elképzelhetetlen. Ugyanígy tisztában van azzal, hogy műanyag eszközeit a szerves kémia előrehaladásának köszönheti. A mindenki által szaporítható hasonló fontosságát.

A XIX. század, a diadalra jutó polgári társadalom emberéhez minden kétség nélkül a társadalommal foglalkozó diszciplínák állottak a legközelebb. Hiszen ezek fogalmazták meg a korszak nagy élményeit: a polgári, emberi jogok kibontakozását a hűbéri kötöttségekből, a társadalom tagjaiban a közösségi tudatosodást, a nemzeté válást, a maga kulturális, nyelvi hagyományrendszerének kialakításával. E hagyományrendszernek mint közösségi összetartó erőnek kodifi-

kátora Klió, a történettudomány volt. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy mindezt még csak erősíti a társadalmi gondolkodás modern forradalmának, a marxizmusnak, a munkásmozgalom eszmerendszerének megszületése, amely a társadalmakon belül (osztály) tagozódások tudatosítását hozta többek között a múlt század embere számára.

Ma visszatekintve ezekre a tendenciákra, könnyen látszik korunk gondolkodói előtt a múlt század a homo politicus, a mi korunk a homo technicus századának. Vajon így van-e?

II.

Könnyű belátni azonban, hogy a korunk emberének világképét átgyúró *természeti és technikai felfedezések* nemcsak egy másként berendezett környezetkultúrát, másféle ismeretanyag-szükséget hoztak, hanem az *emberek saját magukról alakított képét is átfestik*. Igaz, hogy az alapszínek, alakok átfarmálása a fentebbieknél lassabban és kevésbé látványosan megy végbe. A maga kortörténetét is szemmel követő történész azonban azt is észreveszi, hogy ugyanakkor, amikor a születő polgári világ számára a társadalmatudósok megalkották az emberi társadalom fejlődésének egyfajta modelljét, s ennek középpontjába a nemzetet, államot helyezték, egyidőben *meggyorsultak ezeket a gondolkodási kereteket szét is feszítő folyamatok*. Mert a vasút, a gőzhajó, majd a repülőgép, a gépkocsi, az utak, repülőterek nemcsak egy más környezetet, hanem az emberi kapcsolatok rendszerében is egy más minőséget teremtettek. A sajtó, a rádió, a tömeges televíziózás nemcsak csodaeszközeink, melyek kezeléséhez technikai ismeretek halmaza szükséges, hanem olyan távoli kultúrákról hírt adó gépezetek, melyek kontinenseket átlépővé szélesítik a gondolkodást. Maga az állami, politikai élet rövid néhány évtized alatt világpolitikává szélesedett, melyben az egyes földrészek eseményei a történés első pillanatában világrendszerek vonzáskörébe kerülnek. És a kor immáron leghasznosabb divatja, az utazás a képernyő mellett, vizuálisan is megjelentette, hús-vér alakokká eleve-nítette a korábbi században utleírásokból vagy iskolai atlaszokból, papírmásé-földgömből ismert népeket, kultúrákat. A technika világa lehetővé tette, hogy a társadalmak önmagukat tágabb mércével mérjék, és azt a képet, amelyet egy korábbi korszak rajzolt eléjük róluk, történetükről átfessék. A *homo technicus kora nemhogy elnyomná hosszútávon a*

közgondolkodásban, a mindennapi tudatban a homo politicust, de végül is a korábinál még dimenzionáltabban állítja elénk.

III.

S ezek után a történésznek nem a pesszimizista, diszciplínája „pozícióit” védő „szakemberként”, hanem tudományága teljesítményeit ismerő önkritikus társadalomkutatóként kell magának kérdéseket feltennie. Vajon ismerjük-e egyáltalán azt az igényt, amely az így átfarmált gondolkodású emberekben a történetírással szemben él? Vállalkozunk-e arra, hogy az „ilyenné” lett emberi világ miértjére, a történetében rejlő választ adjuk? Vajon képes-e a táguló világ történetét a *történettudomány* azon fogalmi rendszerébe szorítva leírni, amelyet a múlt század „klasszikus”, nemzetre, államra koncentrált történetírása alakított ki, s amely szakmai modellekben hagyományozódott ránk? S amely modellek elsősorban az európai kultúra – visszanyúlva az antik kultúrákhoz – fejlődéséből formálódtak ki? Vajon egyszerűen az intézményé szerveződött tudomány hagyományéltetése, vagy a korunk- és magunk-felmérés pontatlansága, mulasztása okozza, hogy például könyvtárakat írunk tele az állami, nemzeti harcok történetéről, de még polcra valónyit is *alig* adunk az olvasónak a bennünket körülvevő *technikai világ és az ember viszonyának történetéről*? Vagy odatartja-e azt a visszapillantó tükröt a kor embere elé, amelyben az láthatná, mennyire, mikor és *miért élt rosszul maga fölé hatalmasított eszközeivel*? Elegendő ismeretanyaggal járul-e hozzá történettudományunk, hogy a Glóbuszt átfogóvá szélesedő jelen-tudatunkat ugyanilyen kiterjedésű történeti tájékozottság kísérje, magyarázatot is adva a megismert etnikumok, kultúrák különbözőségeire, s mégis egybeötöződésére? Vajon élünk-e eléggé akár mi, marxista történészek azokkal az *egyetemes szintetizáló szempontokkal*, amelyeket a marxi társadalom- és történetfelfogás kínál számunkra? *Úr-hajózás, ember és univerzum, kultúra-teremtés és -elpusztítás, az ember nembeli mivoltának kérdései* foglalkoztatják a természettudományos irodalmat, sőt a mozgékony szellemű szépirodalmat is. Megengedheti magának a történettudomány, hogy ezek történeti fejlődéséről ne mondja el a maga tanulságait, miként a klasszikus másfélszáz év előtti történettudomány vállalkozott a maga kora nagy élményeinek történeti megfogalmazására?

GLATZ FERENC